

LUCIUS SCOLASTIUS

Gemma Miralles Miralles
(gmiralles@wanadoo.es)

Lucius Scolastius ens va donar més del que a simple vista havíem guanyat...

Set companyes i jo dirigides per una professora vàrem crear un conte a partir d'un personatge històric. La recerca, l'anàlisi, l'esforç de treball en grup ... ens anava formant sense adonar-nos. Hores extres, dissabtes a l'escola, sessions a casa de la professora... van desvelar-me una altra manera d'aprendre. L'acostament a Lucius cada dia era més estret, havia entrat en les nostres vides. El conte finalment va ser premiat, el treball havia estat reconegut.

Pocs dies després viatjàvem a Madrid. Amb emoció descobrirem un ciutat quasi nova per a moltes de nosaltres. Però curiosament recordo de manera especial una xerrada que vàrem tenir en una sobretaula després de veure una pel·lícula a la televisió de la pensió. Adonar-me que la pel·lícula explicava moltes més coses de les que jo havia interpretat, que la narració no només estava en els diàlegs, que tots els detalls eren importants..., em va fer créixer. En aquell viatge vaig sentir que alguna cosa nova es començava a moure per dintre meu.

Com educadora sovint m'he qüestionat aquesta experiència; què és el que va propiciar aquesta actitud d'entusiasme enfront l'aprenentatge? Lucius, la professora, les companyes, l'escenari educatiu, el premi, l'edat....? Segurament tot hi va contribuir.

Aprenentatge al llarg de la vida- una actitud vital

Des de que treballo en la formació he intentat transmetre aquest esperit positiu i obert enfront l'aprenentatge (malgrat no sempre ho he aconseguit). He treballat amb l'objectiu de promoure una actitud dinàmica de recerca i d'anàlisi que capaciti als alumnes a afrontar les constants renovacions que es produeixen en el nostre entorn. Les innovacions tècniques, els canvis socials i laborals ens plantegen un futur en permanent transformació i és en aquest marc on hem

1

d'aprendre a adaptar-nos i trobar el nostre lloc. Cal entendre que la formació no són uns estudis finalistes, una titulació i prou... sinó una "actitud" que s'ha de mantenir al llarg de tota la vida.

Moltes de les iniciatives actuals reconeixen la necessitat de promoure l'aprenentatge al llarg de la vida perquè és d'aquesta manera com s'incideix en el creixement individual i col·lectiu de la societat. Conèixer i "aprendre a aprendre": amb l'objectiu d'aprofitar el gran ventall d'oportunitats que ens ofereix l'entorn. El procés d'aprenentatge és infinit, s'enriqueix de les experiències continuades.

En el segle XXI l'educació ha deixat de ser únicament una preocupació del sistema educatiu i ha esdevingut una eina social i cultural fonamental. L'escola és encara qui té més força en l'educació però amb ella no n'hi ha prou. L'ensenyament formal ve marcat per uns condicionants i una pressió curricular que sovint el determina. És important reconèixer el paper de complementarietat de l'ensenyament no formal per la formació integral de les persones. Tot el que ens envolta és susceptible de convertir-se en material educatiu, per això cal caminar amb ulls ben oberts per reconèixer-ho. Diferents agents educadors poden guiar en aquesta expedició des de diferents escenaris educatius.

Reconèixer l'important paper que les polítiques culturals poden exercir en l'educació en la societat contemporània ha propiciat iniciatives com el "Projecte Ciutat Educadora".

"El projecte Ciutat Educadora" neix amb la voluntat de fer de les ciutats element de reflexió vers una societat sostenible i educadora. S'inicia a Barcelona al 1990 però constantment es van adherint altres ciutats que persegueixen els mateixos fins i volen comprometre's a treballar en aquesta direcció.

L'aprenentatge al llarg de tota la vida és uns dels objectius principals del projecte, la necessitat d'incidir més profundament en les estratègies de formació com element de dinamització territorial. L'abast de la ciutat és

molt ampli, és una bona iniciativa perquè la inquietud per aprendre no sigui una actitud aïllada sinó una experiència col·lectiva vital, socialment enriquidora. La ciutat esdevé en aquest projecte contenidor, agent i contingut: un **contenedor** d'accions educadores; promogudes des de institucions formals d'educació (escoles, universitats...), des d'intervencions no formals (activitats organitzades a partir d'objectius de formació fora del sistema d'ensenyament reglat) i des de vivències educatives informals (espectacles, publicitat...educació en el lleure). Un **agent**, la ciutat és qui homogeneïtza i difon l'oferta educativa de la ciutat i procura que tots els projectes culturals disposin de la seva estratègia educativa. Un **contingut**, la ciutat mateixa com a forma d'aprenentatge; el seu urbanisme, els seus parcs, les seves vies de comunicació, els seus equipaments, el seu soroll ... creen una atmosfera que afavoreix determinats valors.

La ciutat és l'hàbitat natural del ciutadà, que li proporciona mitjans per a cultivar-se, l'alimenta, l'estimula i el provoca. Tots els habitants d'una ciutat han de poder gaudir, en condicions de llibertat i d'igualtat, dels mitjans i oportunitats de formació, lleure i de desenvolupament personal que la ciutat ofereix. Perquè això sigui possible d'una manera plena cal fer un esforç d'aproximació i de difusió de les activitats, ja que no tothom està en la mateixa disposició per accedir-hi.

A través de l'escola, els instituts, la universitat... es poden promoure activitats complementaries, que ajudin a aprofundir en la formació d'algun concepte de la programació curricular establerta, o bé reforcin l'educació global de l'alumne amb un nou ventall de possibilitats d'aprenentatge. Hi ha també diferents organismes, associacions, institucions... que vetllen per la formació permanent del públic infantil i adult escolaritzat o no. Algunes famílies també aporten el seu gra de sorra educant en una actitud receptiva i participativa amb l'entorn.. Però tant per a uns com per als altres sovint es fa necessari la presència d'un acompanyant que els hi presenti, els hi expliqui..., els hi contagi entusiasme ... per les activitats, i els guí cap a una manera d'aprendre diferent. Si l'objectiu es doncs, **generar l'hàbit de consum cultural**, una actitud oberta permanentment a l'aprenentatge, hem de fer de

l'aprenentatge un plaer, una necessitat per a sentir-nos bé amb nosaltres mateixos, tant professional com personalment.

L'educador acompanya al educat a endinsar-se en el seu entorn a través de la mirada, l'experiència i el diàleg. L'ajuda a reconèixer el patrimoni com a propi, a reconèixer-se ell com individu i a la vegada com a membre de la col·lectivitat. En aquesta "conversa" el rol educatiu pot intercanviar-se sorprenentment i ser l'educat qui eduqui l'educador (qui ha d'actuar atent a tots els "detalls"¹ en una actitud de formació constant). L'educador és el pont necessari entre els coneixements i els receptors. És un mediador que disposa d'uns condicionants molt positius per a convertir-se en un agent educador importantíssim per a la formació integral de les persones. Intervenir en un escenari educatiu poc habitual sovint pot fer créixer l'emoció i l'expectació del públic. Promoure la relació i reflexió sense avaluacions i suspensos (ensenyament reglat) pot fer augmentar la participació. Atès que, a partir d'un determinat moment de la vida, la direcció que han de prendre l'educació i la formació de cada persona té unes peculiaritats que la fan dependre d'interessos personals. L'educador ha de treballar sempre per incidir directament en l'individu provocant la descoberta activa, la complicitat... Ha de capacitar als ciutadans a mirar amb els seus propis ulls, a pensar pel seu compte i a escollir per ell mateix.

L'experiència artística com a forma d'aprenentatge integral

Sempre he pensat amb la necessitat de desenvolupar l'educació artística des de la infantesa no per a crear artistes sinó per a contribuir a una formació integral. L'art com a un aspecte de la educació general.

Ja des dels primers anys el nen té innat el poder d'expressar-se gràficament. És capaç de transformar en imatges visuals tot allò que sent, pensa, intueix... s'assembla o no a la realitat exterior. L'educador tan sols ha d'ajudar a fer sortir tota la força expressiva del nen potenciant tot aquest món sensitiu que l'envolta. El medi (pintura, fang,

¹ Bosch, Eulalia-¿Quien educa a quien? Ed. Laertes

collage....) i la forma simbòlica realitzen una funció epistemològica: ens ajuden a conèixer. Si el nen demana ajuda la invitació a l'observació pot ser la millor aportació del mestre, les noves percepcions es convertiran en part de les representacions simbòliques.

La investigació i l'exploració és la condició per a desenvolupar al màxim la força inventiva. La necessitat de l'alumne per aprendre recursos gràfics ha de fer créixer el seu coneixement, la recerca intuïtiva porta a un resultat intel·lectual.

El millor professor no és el que comparteix tot el que sap o el que es guarda tot el que podria donar, sinó el que, amb la saviesa del bon jardiner, observa, jutja i dona un cop de mà quan la seva ajuda es necessària².

Amb l'evolució del nen es van introduint conceptes estètics i visuals que l'ajuden a desenvolupar altres aspectes del cervell humà. Diferents científics han investigat en aquest camp i han fet importants descobriments que poden contribuir a ampliar l'aprofitament de la nostra capacitat cerebral. Amb aquesta finalitat, per exemple, Betty Edwards en el seu llibre "Aprender a dibujar con el lado derecho del cerebro"-Ed. Urano. Barcelona 1994, presenta un mètode d'aprendre a dibuixar basat en el desenvolupament del hemisferi dret del cervell. ("El dibuix és la disciplina per mitjà de la qual redescobreixo el món" Frederick Farnck- *The Zen of Seeing*). Les seves idees han estat utilitzades per persones i grups que treballen en camps no relacionats en el dibuix per donar amplitud al seu camp d'aprenentatge: escoles d'infermeres, tallers de teatre, seminaris de formació professional en empreses, escoles d'entrenadors esportius, associacions de marketing d'immobiliàries, psicòlegs, orientadors de delinqüents juvenils, escriptors, perruquers, i fins i tot una escola per a detectius privats.

Dins el crani hi ha un cervell doble que té dues maneres de conèixer; l'esquerra és la modalitat analítica, verbal, calculadora, seqüencial, simbòlica, lineal, temporal i objectiva i la dreta és la modalitat intuïtiva,

² Arnheim, Rudolf- *Consideraciones sobre la educación artística*. Paidós Estética 22

subjectiva, relacional, independent del temps. La major part del nostre sistema educatiu està programat per a desenvolupar l'hemisferi esquerra, el dret sovint és menyspreat. Tot i que actualment es valoren conceptes com la imaginació, la intuïció, la percepció...sembla que aquests hagin de desenvolupar-se com a conseqüència natural de la preparació verbal i analítica. Si invertíssim esforços en entrenar els dos hemisferis, utilitzant l'estil cognitiu adequat a cada tasca contribuiríem a educar de manera integral, preparant a les persones per enfrontar-se a nous reptes amb flexibilitat, inventiva, imaginació, i capacitat d'interrelació.

Educació artística en relació amb altres àrees del saber

L'educació en les arts visuals s'ha de prendre en consideració en l'educació escolar per el important paper que exerceix en el procés de desenvolupament de les capacitats cognitives. L'aprenentatge d'estructures visuals pot ajudar de forma directa a aprendre productivament en qualsevol camp; amb l'estudi de l'escultura aprenem a integrar visions parcials d'un objecte en una perspectiva total, som capaços d'entendre i reconèixer una xarxa de connexions espacials. Tenim infinites fotografies, dibuixos, pintures i models plàstics realistes que ens permeten veure aquelles coses que no podem veure directament (medicina, botànica,...).

A nivell més abstracte, gràfics, taules estadístiques, diagrames... són sistemes gràfics de comunicació que tradueixen xarxes abstractes a patrons directament visibles i per tant més fàcilment comprensibles. La pràctica de l'art pot ser útil en aquesta connexió entre visió i abstracció, independentment del camp des del que es treballi. Els problemes estructurals transcendeixen les disciplines particulars. Si estem acostumats a treballar de manera tangible en organitzacions perceptives podrem adquirir més habilitat per abordar problemes organitzatius en el altres àmbits de la vida.

L'educació artística en la seva tasca de formar a una persona plenament desenvolupada no pot pretendre però treballar de manera independent. Arnheim parla de cultivar tres àrees centrals: **la filosofia**, que instrueix a l'alumne en la lògica, la epistemologia (capacitat de comprendre la relació de la ment humana amb el món de la realitat), la ètica (conèixer la diferència entre el concret i el inconcret).

La segona àrea central **l'aprenentatge visual**, l'alumne aprèn a emprar els fenòmens visuals com a mitjà per abordar la organització del pensament. La tercera àrea **l'aprenentatge lingüístic**, que capacita l'alumne per a comunicar verbalment el seu pensament.

En l'esquema curricular cada matèria s'estructura entorn a un centre propi però cada àrea interactua amb les altres. Perseguint aquest objectiu, buscant aquesta intercomunicació de matèries, el professor de Psicologia i Educació Artística de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, Fernando Hernández porta a terme un curs amb estudiants de cinquè on s'ofereix una visió del currículum de l'ensenyament de les Arts Visuals en tots els nivells educatius (1992). El que pretén aquesta proposta és que els alumnes no rebin una informació històrica basada en noms i dates o que la pràctica tingui com a únic fi el desenvolupament d'habilitats concretes, sinó que se'ls anima a expressar les seves idees, a través de la reflexió, sobre el seu propi treball i el dels altres. En l'ensenyament i l'aprenentatge de cada matèria es relaciona intel·lecte i intuïció, coneixement i experiència. Com deia Betty Edwards es desenvolupa el coneixement des de l'hemisferi dret i l'esquerra i s'arriba així a un millor coneixement interior...

"...Un home només es coneix a sí mateix en la mida en que coneix al món, i només troba al món en sí mateix, el mateix que només es troba a sí mateix en el món. Tot objecte nou, ben observat, revela un nou òrgan en nosaltres mateixos³"

³ Goethe, Johann Wolfgang von, *Bedeutende Förderung durch ein einziges geistreiches wort.*

En l'harmonització de les diferents àrees del saber humà trobem a la vegada una comprensió més ampla i més profunda del que és específicament artístic. Tot el repertori de coneixements i estratègies que les persones anem adquirint al llarg de la vida determinen i/o influencien aprenentatges posteriors, la informació i l'ús que se'n fa possibilita la realització de noves connexions i inferències, per tant si volem arribar a un bon coneixement de les arts visuals cal incidir-hi des dels primers anys de vida i fer-ho des de diferents àmbits de educatius.

Aprenentatge integral: agents mediadors

L'escola hem vist que és un bon lloc per establir des de la instrucció i la pràctica connexions diverses. Paral·lelament, els museus esdevenen escenaris privilegiats per la formació estètica perquè ens ofereixen la contemplació directa de l'obra d'art. Anar al museu és una activitat oberta a tot tipus de públic, pot ser una experiència programada des de centres formatius, per tant dirigida a persones en edat escolar però també poden accedir-hi grups d'adults, persones que vulguin visitar-lo de manera individual... per tant és una font educativa present al llarg de tota la vida.

Sembla que fins fa relativament poc els museus per moltes persones havien estat magatzems d'obres, centres apagats, avorrits que deixaven mal regust al públic poc motivat en descobrir les peces que es mostraven. Per sort actualment molts museus han treballat per revitalitzar aquests espais i acabar amb aquesta imatge encotillada que tant ha perjudicat la formació artística. La didàctica en aquests centres s'ha entès de manera global, integrada i ha exercit la seva influència en diferents aspectes organitzatius del centre. Estudis de planificació han fet possible millors dissenys expositius (circuitos, il·luminació, rètols, plafons informatius...) Noves propostes d'activitats, col·laboracions, sessions de formació...han convertit els museus en veritables centres actius per l'aprenentatge permanent ... S'ha fet necessària la presència de professionals de l'educació per apropar el discurs museístic al públic. Les estratègies pedagògiques que es proposen des d'aquests museus

neixen amb l'objectiu de fer significatiu l'art pel públic per mitjà de la familiaritat.

La percepció de l'obra artística és un procés d'abstracció; ens connecta amb l'exterior a través del que sabem (seleccionem la informació des del que coneixem), i ens obra a formes perceptives noves, amplia la nostra visió del món. *"Necessitem establir un diàleg amb les obres i parlar amb la gent per poder, finalment, parlar, una mica més sincerament, amb nosaltres mateixos⁴."*

El procés creatiu d'una obra d'art culmina amb el diàleg amb un conjunt d'interlocutors, desconeguts i diferents entre si. L'educador intervé facilitant aquesta culminació en tant que és el moderador que guia aquest diàleg entre l'individu que contempla l'obra, l'obra-artista i la resta de visitants. La comparació, la reflexió, els matisos que sorgeixen a través de l'observació i participació lliure... en la conversa col·lectiva despleguen un conjunt de relacions que amplien la pròpia visió i la consoliden. La nostra experiència entra en contacte amb l'experiència de l'altre. L'art ens ajuda a pensar críticament des de nosaltres mateixos. En aquest reconeixement i confrontació a vegades emergeix el desig de continuar aquest diàleg, apareix el plaer de la contemplació estètica. "A mirar s'aprèn mirant" (Eulàlia Bosch). Si desitgem tornar a mirar, mirarem més i si mirem més seguirem el nostre procés d'aprenentatge.

Per fer més quotidiana la nostre experiència estètica (mirar més-aprendre més) és fa necessari que la formació en arts visuals formi part del nostre sistema educatiu des del cicle infantil i es mantingui durant tota la vida. Ja sé que el que plantejo és una imatge ideal però crec que seria un bon objectiu a tenir en compte en planificacions futures. Si bé no pot ser una transformació immediata, si que pot ser una tendència de les polítiques culturals i educatives actuals. El Projecte Ciutat educadora és un bon marc per reflexionar sobre la projecció educativa de les institucions, museus i recursos culturals que la ciutat ofereix en relació a l'art.

⁴ Bosch, Eulàlia. *El plaer de mirar El museu del visitant*.

Art i urbs. Les arts en el projecte de ciutat educadora.

Els Ajuntaments com organitzadors de la comunitat actuen en funció de les persones. Els seus objectius definits i expressats en documents programàtics, són gestionar els recursos públics del municipi tan per resoldre serveis bàsics obligatoris com serveis voluntaris, determinats per el interès social dels seus ciutadans, amb la voluntat de millorar la qualitat de vida i fomentar la igualtat d'oportunitats. La seva missió és bàsica per a dissenyar estratègies i accions pel benefici educatiu de tota la població.

La ciutat pot incidir de maneres molt diverses en aprenentatge permanent i com ja hem desenvolupat anteriorment, l'art és una bona via de coneixement.

Es pot integrar l'art en el "Projecte de ciutat educadora" des de diferents vies. En alguns resums dels congressos que s'han organitzat de "Ciutats Educadores" al llarg d'aquest últims anys es poden trobar experiències molt variades que ho exemplifiquen⁵.

Seria interessant i necessari, que des dels Ajuntaments (per la seva capacitat de gestió) es definís de quina manera es vol que incideixi

⁵ VI Congrés Internacional de Ciutats Educadores. Lisboa 2000 "*La col.laboració educativa i artística Lakeview LEAP*". Iniciativa portada a terme a Chicago, resultat de 10 anys de treball- transformació en el sistema d'ensenyament d'alumnes de 4 centres oficials de Chicago. Es van reinventar noves estratègies d'aprenentatge a través de la integració de l'art en els currículums. L'experiència va demostrar una millora en el nivell d'aprofitament dels alumnes. (Davud Flatley. Chicago.USA)

"*Juventut urbana i graffiti*". Creació d'espais d'expressió juvenil per mitjà del graffiti, que permeten conèixer la col·lectivitat juvenil, les seves necessitats ... canalitzar i reduir problemes d'apropiació de l'espai públic incontrolat, de vandalisme i de drogoaddicció (José de Jesus Sanchez. San Luis Potosi. Mexico)

"*Preservar las memorias de la ciudad. El papel de los museos municipales*". Perpetuar les memòries d'una ciutat en funció de la diversitat d'interessos i sabers dels seus ciutadans (museus actius). (Edite Martins Alberto. Lisboa. Portugal.)

"*Mondoarte-arte del mudo*". És una exposició bianual d'artistes de nacions emergents. El projecte neix amb l'objectiu de crear noves possibilitats de cooperació internacional. Estimula la investigació intercultural sostenible i democràtica. Promou intercanvis culturals, augmenta la creativitat, aproxima històries artístiques de diferents cultures per implicar als ciutadans de Rivoli.(Gianna de Masi. Rivoli. Italia.)

V Encuentro estatal de Ciudades Educadoras 2001:

"*L'art i el disseny per a un ciutat educadora: work in progress CIPO-ILLA*"- Col·laboració entre un centre d'atenció a persones amb disminució i una escola d'art i disseny. Experiència realitzada des de la perspectiva d'atenció a la diversitat i la superació a la desigualtat. (Hurtado Agustí. Sabadell. Catalunya)

l'educació artística en l'aprenentatge integral dels ciutadans. Si els objectius són clars es podrà actuar amb una visió global i de futur en la gestió dels recursos i d'activitats. Caldria no donar suport a iniciatives aïllades sinó que aquestes iniciatives formessin part d'un engranatge més complex que agilitzés el mecanisme i dinamitzés els resultats.

Si l'aprenentatge de l'art pot ser tant positiu per la formació integral de l'individu al llarg de la vida i en conseqüència de la societat en general seria interessant que des de diferents àrees de gestió, en poder per incidir-hi, es replantegés la importància d'aquesta tasca educativa i s'actués en conseqüència.

Proposo algunes vies de treball "obertes" que poden contribuir a millorar la intervenció de l'art en la formació cultural d'una ciutat. Totes aquestes propostes entenc que són tendències ideals que s'han d'estudiar en la realitat social de cada ciutat. Les necessitats i demandes ciutadanes poden variar d'un lloc a l'altre i la capacitat de gestió de recursos també.

- Millorar l'aprofitament dels recursos existents en funció dels objectius marcats.
- Coordinar i relacionar les diferents iniciatives en l'educació visual i plàstica que es proposen des de diferents agents culturals.
- Fomentar l'ampliació de l'ensenyament en arts visuals a l'escola
- Fer dels museus institucions educatives de primer ordre amb una incidència social des de diferents àmbits educatius; autèntics col·laboradors de l'escola, espais d'atenció a les desigualtats i discapacitats, d'interrelació entre pares i fills, de comunicació per grups que treballin per "pedagogies de projecte" (Esplais, ...).
- Promoure espais expositius, dinàmics i vius. Mostres temporals i activitats diverses en constant transformació, sensibles a la diversitat, pensades per afavorir la comunicació dels col·lectius de joves
- Potenciar l'aspecte qualitatiu de les ofertes.
- Dinamitzar els diferents agents socials i culturals per a fomentar la participació en el desenvolupament educatiu i cultural de la ciutat.

BIBLIOGRAFIA

- Arnheim, Rudolf, *Hacia una psicología del arte*. Alianza Editorial 1980.
- Arnheim, Rudolf, *Consideraciones sobre la educación artística*. Paidós. 1993.
- Bartolomeis, Francesco de, *El color de los pensamientos y de los sentimientos*, Ediciones Octaedro. 1994.
- Boix Esther, Creus Ricard, *Ús i funció formativa de l'expressió plàstica*, Editorial Laia 1980.
- Bosch, Eulàlia, *¿Quién educa a quién? Educación i vida cotidiana*, Laertes 2003
- Bosch, Eulàlia, *El placer de mirar. El museo del visitante*, Ed. Actar 1998
- Edwards, Betty, *Aprender a dibujar con el lado derecho del cerebro*. Ed Urano 1994.
- Longworth, Norman, *Ciudades del aprendizaje: El aprendizaje a lo largo de la vida*. Ed Paidós.
- Wojnar Irena, *Estética y pedagogía*. Fondo de Cultura Económico, Méjico 1967.
- VVAA. *La dinamització cultural a les àrees urbanes de nova creació*. Ed Departament de Cultura de la Generalitat
- VVAA. *La ciutat educadora una ciutat que educa, una ciutat que és*. Ed. Àgora 1996

ARTICLES:

- Cardús, S. *El desconcert de l'educació*, Ed. La Campana, Barcelona. 2000. P 247-269.
- Rojas Javier, Araño J.C. *Los caminos del arte*. Cuadernos de pedagogía 167. P. 8-10.
- Serrat, Núria, *La didàctica en els museus del segle XXI. Un canvi necessari*. Guix núm. 300. P 6-10
- Subirats i Martori, Marina, *Educació i formació en la societat del coneixement*. Els monogràfics de BMM n.1. P 88-95.

- Terricabras, J.M. *I a tu, què t'importa? Els valors. La tria personal i l'interès col·lectiu*. Ed. La Campana, Barcelona. P143-162.
- VVAA, PAPERS *Programes educatius de la fundació "La Caixa"*. Laboratori de les arts 1987-1994. Ed Fundació "La Caixa"
- VVAA, *I Congrés Internacional de Ciutats Educadores* Barcelona 1990. Ajuntament de Barcelona
- VVAA, *VI Congreso internacional de ciudades Educadoras*. Lisboa 2000
- VVAA, *5º Encuentro Estatal de Ciudades Educadoras*. 2001

WEBGRAFIA:

<http://ime.paeria.es/ciutateducadora/catala/cartabarna.htm>
<http://europa.eu.int/comm/education/policies/III/life/regio/compendum.pdf>